

مقدمه ای بر ارزشیابی برنامه براساس مدل (CIPP)

درس : ارزشیابی برنامه پیشرفته

جلسه : چهارم

دکتر ریتا رضایی

مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی
قطب علمی آموزش الکترونیکی
دانشگاه علوم پزشکی شیراز

فهرست

اهداف کلی.....	۴
۱ ارزشیابی برنامه.....	۴
۱,۱ مقدمه ای بر ارزشیابی برنامه.....	۴
۱,۲ چهار چوب ارزشیابی برنامه - مراحل ارزشیابی.....	۵
۱,۳ چهار چوب ارزشیابی برنامه - استانداردهای ارزشیابی.....	۶
۲ مرحله یک ارزشیابی برنامه.....	۷
۲,۱ درگیر نمودن ذینفع ها.....	۷
۲,۲ گروه ذینفع ها.....	۷
۳ مرحله دو: توصیف برنامه.....	۸
۳,۱ مقدمه.....	۹
۳,۲ نیاز.....	۹
۳,۳ اثرات مورد انتظار ، فعالیت ها ، منابع.....	۹
۳,۴ سطح رشد برنامه.....	۱۰
۳,۵ زمینه.....	۱۰
۳,۶ مدل منطقی برنامه.....	۱۰
۴ مراحل سه و چهار ارزشیابی برنامه.....	۱۲
۴,۱ مرحله سه : تمرکز بر طراحی ارزشیابی.....	۱۲
۴,۲ موارد مورد توجه در طراحی ارزشیابی.....	۱۲
۴,۳ مرحله چهار : جمع آوری شواهد قابل اعتماد.....	۱۳
۴,۴ جمع آوری شواهد: شاخص ها.....	۱۳
۴,۵ جمع آوری شواهد: منابع.....	۱۴
۴,۶ جمع آوری شواهد: کیفیت.....	۱۴
۴,۷ جمع آوری شواهد: کمیت.....	۱۴
۴,۸ جمع آوری شواهد: منطقی بودن.....	۱۴
۵ مراحل پنج و شش ارزشیابی برنامه.....	۱۵
۵,۱ مرحله پنج : هم تراز کردن نتایج.....	۱۵
۵,۲ مرحله شش : اطمینان از به کارگیری نتایج ارزشیابی.....	۱۶
۶ استانداردهای یک ارزشیابی اثربخش.....	۱۷
۶,۱ طبقه بندی استانداردهای ارزشیابی برنامه.....	۱۸
۶,۲ استاندارد اول : سودمندی.....	۱۸
۶,۳ استاندارد دوم : اجرایی بودن.....	۱۹
۶,۴ استاندارد سه : تناسب.....	۱۹

۱۹..... ۵۶ استاندارد چهار : صحت

۲۱..... خلاصه

۲۲..... منابع

شناسه جستار

عنوان جستار: مقدمه ای بر ارزشیابی برنامه

براساس مدل CIPP

نویسنده: دکتر ریتا رضایی

هیئت علمی مرکز مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی

آخرین تاریخ به روز رسانی: ۱۳۸۹/۸/۱۵

طراح آموزشی: دکتر .....

کارشناس آموزشی معاونت آموزشی دانشگاه علوم پزشکی

ویرایش: زهرا صفاری

کارشناس مرکز مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی

با همکاری:

مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی

قطب علمی آموزش الکترونیکی

دانشگاه علوم پزشکی شیراز

اهداف کلی

انتظار می رود پس از خواندن این نوشتار به اهداف زیر نایل آید:

۱. افزایش دانش کلی نسبت به مراحل ارزشیابی برنامه.
۲. کسب اطلاعات ضروری برای هدایت و انجام یک ارزشیابی برنامه.
۳. طراحی یک پروژه ارزشیابی برنامه.
۴. خلاصه و جمع بندی اجزاء اساسی ارزشیابی برنامه.
۵. ارائه چهارچوبی برای هدایت یک ارزشیابی اثربخش.
۶. شفاف سازی گام های ارزشیابی برنامه.
۷. بازنگری استانداردهای یک ارزشیابی اثربخش.

۱ ارزشیابی برنامه

➤ مفاهیم کلیدی

۱. استانداردهای ارزشیابی، راهنمای عملیاتی در هدایت ارزشیابی می باشند.
۲. مدل منطقی برنامه، راهکاری کمک کننده برای توصیف برنامه ی در دست ارزشیابی می باشد.
۳. ارزشیابی برنامه، فرآیند ارزش گذاری و تعیین اثر بخشی یک برنامه است.

➤ اهداف یادگیری

شما پس از مطالعه این بخش قادر خواهید بود:

۱. ارزشیابی برنامه را تعریف نمایید.
۲. علل اهمیت آن را بیان کنید.
۳. مراحل برنامه ریزی و اجرای ارزشیابی برنامه را تعیین کنید.
۴. استانداردهای موجود برای ارزشیابی برنامه را فهرست نمایید.

۱,۱ مقدمه ای بر ارزشیابی برنامه

یک ارزشیابی برنامه مؤثر در واقع راهی سیستماتیک برای بهبود و تحقیق در مورد فعالیت های انجام شده یا در دست اجرا است که از طریق به کارگیری روش های سودمند، اجرایی، اخلاقی و صحیح انجام می گیرد. این مجموعه چهارچوبی برای انجام ارزشیابی برنامه و تسهیل آن را ارائه می دهد. برنامه ارزشیابی تفحصی سیستماتیک نسبت به ارزش و اهمیت یک موضوع است. اصطلاح برنامه برای توصیف موضوع مورد ارزشیابی به کار گرفته می شود که می تواند شامل هرگونه فعالیت سازمان دهی شده باشد. این تعریف به اندازه کافی وسیع و گسترده می باشد و هر فعالیتی را می تواند شامل شود.

معمولاً فرآیند ارزشیابی در پاسخگویی به هرگونه سؤالی که نیازمند قضاوت و بازخورد باشد به کار گرفته می شود. این پرسش ها عموماً در سه حیطه مرتبط با هم یعنی، ارزش^۱ و هزینه اثربخشی^۲، کیفیت^۳ و اهمیت^۴ مطرح می شود.

تعیین ارزش و قضاوت کردن در مورد یک برنامه بر اساس مستندات و شواهد نیازمند پاسخگویی به پرسش های زیر می باشد:

- چه چیزی باید ارزشیابی شود؟
- برنامه چیست و در چه زمینه ای موجودیت پیدا کرده است؟
- چه جنبه هایی از برنامه باید برای قضاوت کردن در مورد عملکرد برنامه مورد توجه قرار گیرند؟
- به چه استانداردهایی (نوع یا سطح عملکرد) باید برای موفقیت برنامه دست یافت؟
- چه مستندات و شواهدی باید به کار گرفته شود که نشان دهنده عملکرد برنامه باشد؟
- به چه نتایجی در ارتباط با عملکرد برنامه از طریق به کارگیری و مقایسه مستندات در دسترس با استانداردها می توان رسید؟
- چگونه می توان از نتایج بدست آمده برای بهبود اثربخشی برنامه استفاده کرد؟

۱,۲ چهار چوب ارزشیابی برنامه – مراحل ارزشیابی

چهارچوب ارزشیابی برنامه شامل شش گام یا مرحله است که در هر ارزشیابی باید به کار گرفته شود. به دلیل مستقل نبودن این گام ها (مراحل)، آنها را باید در یک توالی غیرخطی^۵ به کار گرفت.

هر مرحله پایه مورد لزوم برای پیشرفت در مرحله بعدی را فراهم می کند. بنابراین تصمیم های مربوط به چگونگی اجرای هر مرحله نباید تا به اتمام رسیدن مرحله قبلی نهایی شود.

این مراحل عبارتند از:

- مرحله یک : درگیر کردن ذینفع های برنامه^۶
- مرحله دو : توصیف برنامه^۷
- مرحله سه : تمرکز بر طراحی ارزشیابی^۸
- مرحله چهار : جمع آوری مستندات قابل اعتماد^۹
- مرحله پنج : هم ترازی نتایج (توجیه نتایج)^{۱۰}
- مرحله شش : اطمینان از به کارگیری نتایج بدست آمده یا درس های گرفته شده^{۱۱}

^۱ Merit

^۲ Cost-effectiveness

^۳ Quality

^۴ Significance

^۵ Non linear

^۶ Engage stakeholders

^۷ Describe the program

^۸ Focus the evaluation design

^۹ Gather credible evidence

^{۱۰} Justify conclusion

^{۱۱} Ensure use and share lessons learned

به کارگیری این شش مرحله باعث تسهیل درک جامعی از زمینه برنامه (تاریخچه، محیط و سازمان دهی) می شود و به بهبود وارتنقای کیفیت اجرای ارزشیابی کمک می کند.

۱,۳ چهار چوب ارزشیابی برنامه – استانداردهای ارزشیابی

دومین جزء از چهارچوب ارزشیابی برنامه مجموعه ای از استانداردها برای ارزشیابی کیفیت فعالیت های ارزشیابی است که در چهار گروه سازمان دهی شده است:

- ✓ استاندارد ۱: سودمندی^{۱۲}
میزان سودمندی نتایج حاصل از ارزشیابی را بررسی می کند.
- ✓ استاندارد ۲: اجرایی بودن^{۱۳}
قابلیت اجرایی بودن فرآیند ارزشیابی را نشان می دهد.
- ✓ استاندارد ۳: تناسب^{۱۴}
متناسب بودن فرآیند انجام ارزشیابی را با اصول ارزشی و اخلاقی بیان می کند.
- ✓ استاندارد ۴: صحت^{۱۵}
درستی و صحت روش های انتخاب شده در طراحی ارزشیابی را بررسی می کند.

➤ آزمون

۱- رعایت اصول اخلاقی ارزشیابی به کدامیک از استانداردهای ارزشیابی برنامه مربوط می شود؟

الف) صحت

ب) تناسب

ج) اجرایی بودن

د) سودمندی

گزینه " ب " صحیح است

۲- همه عبارات زیر صحیح است بجز:

الف) مراحل ارزشیابی برنامه بطور مستقل از هم باید به اجرا درآید.

ب) برنامه به معنای هرگونه فعالیت سازمان دهی شده است.

ج) اولین گام در اجرای ارزشیابی درگیر کردن ذینفع های برنامه می باشد.

د) فرآیند ارزشیابی باید قابلیت اجرایی داشته باشد.

گزینه " الف " صحیح است

^{۱۲} Utility

^{۱۳} Feasibility

^{۱۴} Propriety

^{۱۵} Accuracy

۲ مرحله یک ارزشیابی برنامه

➤ مفاهیم کلیدی

۱. چرخه ارزشیابی با درگیر کردن ذینفع های برنامه شروع می شود.
۲. توصیف برنامه در بر گیرنده رسالت و اهداف برنامه می باشد.

➤ اهداف یادگیری

شما پس از مطالعه این بخش قادر خواهید بود:

۱. ذینفع های برنامه را شناسایی کنید.
۲. چگونگی درگیر کردن ذینفع ها را توضیح دهید.
۳. اجزای توصیف یک برنامه را شرح دهید.

۲,۱ درگیر نمودن ذینفع ها^{۱۶}

چرخه ارزشیابی با درگیر کردن ذینفع های برنامه شروع می شود. ذینفع ها باید مورد پرسش واقع شوند تا اطمینان حاصل شود که نقطه نظراتشان نسبت به برنامه کاملاً درک شده باشد.

اگر نظر ذینفع ها مدنظر قرار داده نشود ممکن است اجزاء مهمی از اهداف برنامه، بی آمدهای مورد انتظار و عملکرد برنامه در ارزشیابی لحاظ نگردد. بنابراین به دلیل در نظر نگرفتن نگرانی ها و ارزش های ذینفع ها یافته های ارزشیابی ممکن است نادیده گرفته شده، مورد نقد قرار گیرد و یا حتی مورد مقاومت واقع شود. پس از اینکه نظر ذینفعان مدنظر قرار داده شد، آنها کمک خواهند کرد تا سایر مراحل ارزشیابی به اجرا درآید.

۲,۲ گروه ذینفع ها

شناسایی و درگیر کردن سه گروه اصلی ذینفع ها در ارزشیابی برنامه ضروری است:

- ✓ افرادی که درگیر اجرای برنامه هستند (مدیران، کارکنان، تأمین کنندگان منابع مالی، حمایت کنندگان خارجی و ...).
- ✓ کسانی که از برنامه سرویس می گیرند یا به نوعی تحت تأثیر آن قرار می گیرند (مددجویان، اعضای خانواده، سازمان های دیگر، مؤسسات آموزشی، گروه های حرفه ای، رقبا).
- ✓ استفاده کنندگان اولیه نتایج ارزشیابی.

افراد یا سازمان هایی که درگیر اجرای برنامه هستند تمایل دارند که در جریان چگونگی اجرای فعالیت های ارزشیابی قرار داشته باشند زیرا ممکن است در نتیجه آن برنامه تغییراتی پیدا کند.

باید به خاطر داشت که ارزشیابی برنامه می تواند مرتبط با ارزشیابی پرسنلی باشد اما باید کاملاً از آن افتراق داده شود زیرا با استانداردها و اهداف متفاوتی به اجرا در می آید. کسانی که به نوعی از برنامه سرویس می گیرند و یا تأثیر می پذیرند (مستقیم یا غیر مستقیم) نیز باید از جمله ذینفع ها به حساب آیند.

استفاده کنندگان اولیه نتایج ارزشیابی کسانی هستند که در موقعیت تصمیم گیری نسبت به برنامه قرار دارند. در یک ارزشیابی موفق ارتباط با این گروه باید متناوباً برقرار باشد و ارزش ها و نیازهای آنان مدنظر قرار داده شود. میزان و عمق درگیری ذینفع ها در ارزشیابی بر اساس نوع برنامه

^{۱۶} Engaging stakeholders

متفاوت است. فعالیت های متعددی می تواند نشان دهنده درگیر شدن ذینفعان در ارزشیابی باشد. مثلاً ممکن است مستقیماً درگیر طراحی و اجرای ارزشیابی شوند یا اینکه نتایج و اطلاعات حاصله در ارتباط با پیشرفت کار در طی جلسات متعدد یا گزارشات در اختیار ایشان قرار داده شود.

➤ آزمون

۱ - اولین مرحله در چرخه ارزشیابی کدام است؟

الف) توصیف برنامه

ب) درگیر کردن ذینفع ها

ج) طراحی ارزشیابی

د) تهیه مدل منطقی

گزینه " ب " صحیح است

۲- استفاده کنندگان اولیه نتایج ارزشیابی چه کسانی هستند؟

الف) کسانی که درگیر اجرای برنامه هستند.

ب) کسانی که از برنامه خدمات دریافت می کنند.

ج) سازمان های وابسته

د) کسانی که در موقعیت تصمیم گیری نسبت به برنامه قرار دارند.

گزینه " د " صحیح است

۳ مرحله دو: توصیف برنامه

➤ مفاهیم کلیدی

۱. توصیف برنامه بیانگر رسالت و اهداف برنامه است.

۲. در توصیف دقیق برنامه نقطه نظرات ذینفع ها ارزشمند است.

➤ هدف های یادگیری

شما پس از مطالعه این بخش قادر خواهید بود:

۱. علل ایجاد یک برنامه را شرح دهید.

۲. انتظارات مطلوب از برنامه را فهرست نمائید.

۳. مدل منطقی برنامه را با توجه به اهم حیطه های توصیف برنامه شرح دهید.

۳،۱ مقدمه

توصیف برنامه باید نشان دهنده و در برگیرنده رسالت و اهداف برنامه مورد ارزشیابی باشد. در این قسمت باید به اندازه کافی به جزئیات اهداف و استراتژی های برنامه پرداخته شود بطوریکه از درک کامل برنامه اطمینان حاصل گردد. از آنجائیکه ذینفع های متفاوت، درک و ایده های متفاوتی نسبت به اهداف برنامه می توانند داشته باشند باید به خاطر داشت که انجام ارزشیابی بدون توافق بر روی تعاریف مرتبط با برنامه، استفاده بسیار محدودی خواهد داشت. گاهی اوقات تبادل نظر با ذینفع ها برای پیدا کردن یک توصیف منطقی و واضح از برنامه می تواند فواید متعددی را قبل از جمع آوری داده ها، برای ارزشیابی اثربخشی برنامه در برداشته باشد. جنبه هایی که در توصیف برنامه باید لحاظ شود عبارتند از: نیازها، اثرات مورد انتظار، فعالیت ها، منابع، مراحل رشد برنامه، زمینه و مدل منطقی برنامه.^{۱۷}

۳،۲ نیاز^{۱۸}

عبارتی است که نشان دهنده مشکل یا فرصتی است که منتج به اجرای برنامه شده و قرار است برنامه به آن پاسخ دهد. مشخصات مهمی که در توصیف نیاز باید لحاظ گردد عبارتند از:

- ۱) ماهیت و اهمیت مشکل یا فرصت موجود .
- ۲) جمعیت مورد نظر که تحت تأثیر قرار خواهند گرفت.
- ۳) آیا نیاز در حال تغییر است؟
- ۴) در چه جهتی ؟

۳،۳ اثرات مورد انتظار^{۱۹} ، فعالیت ها^{۲۰} ، منابع^{۲۱}

❖ اثرات مورد انتظار

توصیف انتظارات نشان دهنده این است که برنامه باید چگونه به اجرا درآید تا نشان دهد که موفق بوده است یعنی تأثیرات برنامه. در اکثر برنامه ها تأثیرات برنامه بر مبنای زمان آورده می شود یعنی تأثیرات فوری تا نتایج بلند مدت. رسالت یک برنامه، اهداف کلی و اهداف ویژه در واقع نمایانگر سطوح متفاوت انتظارات ما از یک برنامه می باشند.

❖ فعالیت ها

توصیف فعالیت های یک برنامه (آنچه که یک برنامه انجام می دهد تا تغییر مورد نظر را ایجاد نماید) نشان دهنده گام ها، استراتژی ها یا فعالیت هایی است که باید با یک توالی منطقی در کنار یکدیگر قرار گیرند.

❖ منابع

منابع شامل زمان، تکنولوژی، وسایل، اطلاعات، منابع مالی، نیروی انسانی و هر چیزی است که برای به اجرا در آوردن برنامه در دسترس می باشند.

^{۱۷} Logic model

^{۱۸} Need

^{۱۹} Expected effects

^{۲۰} Activities

^{۲۱} Resources

۳,۴ سطح رشد برنامه^{۲۲}

برنامه ها در طول زمان تغییر می کنند و سطح رشد هر برنامه نکته مهمی است که باید در نظر گرفته شود. در واقع سطح رشد برنامه نشان می دهد که برنامه در چه مرحله ای از رشد قرار دارد.

حداقل سه مرحله رشد باید شناسایی شود:

(۱) مرحله برنامه ریزی

(۲) مرحله اجرا

(۳) مرحله اثر

➤ مرحله برنامه ریزی

در طول مرحله برنامه ریزی، فعالیت های برنامه هنوز مورد آزمایش قرار نگرفته است و هدف ارزشیابی پالایش برنامه خواهد بود.

➤ مرحله اجرا

در طول مرحله اجرا، فعالیت های برنامه بطور میدانی آزمایش می شود. هدف ارزشیابی در این مرحله روشن کردن واقعیت فعالیت های اجرایی برنامه در مقابل ایده آل ها است و به بهبود عملیات کمک می کند تا شاید منجر به بازبینی برنامه شود.

➤ مرحله اثر

در طول مرحله پایانی، زمان کافی از به اجرا در آمدن برنامه گذشته است و می توان تأثیرات برنامه را مشاهده کرد. هدف ارزشیابی در این مرحله شناسایی و بررسی اثرات خواسته یا ناخواسته برنامه می باشد.

۳,۵ زمینه^{۲۳}

توصیف زمینه برنامه باید شامل عوامل اثرگذار محیطی باشد مثل تاریخچه، وضعیت جغرافیایی، سیاست ها، وضعیت اقتصادی و اجتماعی و سازمان های رقیب. یعنی مجموعه ای که برنامه در داخل آن عمل می کند. شناسایی این عوامل به استفاده کنندگان از نتایج ارزشیابی کمک می کند تا یافته های ارزشیابی را صحیح تر تفسیر نموده و تعمیم پذیری یافته ها را بررسی نمایند.

۳,۶ مدل منطقی برنامه^{۲۴}

مدل منطقی برنامه توالی وقایعی را که برای ایجاد تغییرات مورد نظر لازم بوده و از طریق سنتز اجزاء اصلی برنامه به تصویر کشیده می شود، نشان می دهد. بطوریکه چگونگی کارکرد برنامه را نمایان می کند. اغلب این مدل بصورت فلوجارت^{۲۵} یا نقشه^{۲۶} برای به تصویر کشیدن توالی گام های هدایت کننده به نتیجه برنامه نمایش داده می شود.

^{۲۲} Stage of development

^{۲۳} Context

^{۲۴} Logic model

^{۲۵} Flowchart

مدل منطقی برنامه توانایی خلاصه کردن مکانیسم کلی برنامه را از طریق فرآیندهای مرتبط با یکدیگر دارد.

بطور کلی اجزایی که در این مدل به هم ارتباط داده می شوند شامل:

۱. درون داد^{۲۷} (مثل پرسنل آموزش دیده)
  ۲. فعالیت ها^{۲۸} (مثل شناسایی موارد بیماری)
  ۳. برون داد^{۲۹} (مثل افرادی که دوره درمان را کامل کرده اند)
  ۴. نتایج بر مبنای زمان
    - نتایج فوری^{۳۰} (مثل بیماران درمان شده،)
    - نتایج میانی^{۳۱} (مثل کاهش میزان مبتلایان به سل)
    - نتایج بلندمدت^{۳۲} (مثل ارتقاء سطح سلامت جامعه) است.
- مدل منطقی برنامه به روشن شدن استراتژی های برنامه کمک می کند.

➤ آزمون

۱- در توصیف نیاز به برنامه کدامیک از موارد زیر باید لحاظ گردد؟

- الف) ماهیت و اهمیت مشکل
- ب) شناسایی گروه هدف
- ج) توصیف امکان تغییر نیاز
- د) همه موارد فوق

گزینه " د " صحیح است

۲- کدامیک از موارد زیر در توصیف یک برنامه باید آورده شود ؟

- الف) نیاز واهمیت برنامه
- ب) تأثیرات برنامه
- ج) فعالیت ها و استراتژی ها
- د) همه موارد فوق

گزینه " د " صحیح است

^{۲۶} Map

^{۲۷} Input

^{۲۸} Activities

^{۲۹} Output

^{۳۰} Immediate results

^{۳۱} Intermediate results

^{۳۲} Long-term results

۴ مراحل سه و چهار ارزشیابی برنامه

➤ مفاهیم کلیدی

۱. ارزشیابی بر رفع نیازهای گروه های ذینفع تمرکز دارد.
۲. قابلیت اعتماد نتایج ارزشیابی با به کارگیری روش های چند گانه در جمع آوری داده ها افزایش می یابد.

➤ اهداف یادگیری

- شما پس از مطالعه این بخش قادر خواهید بود:
۱. طراحی یک ارزشیابی برنامه را با رعایت ملزومات آن انجام دهید.
  ۲. بهترین روش های جمع آوری داده ها را با توجه به شرایط و امکانات انتخاب کنید.
  ۳. اهمیت تعیین شاخص ها را در جمع آوری داده ها شرح دهید.

۴,۱ مرحله سه : تمرکز بر طراحی ارزشیابی^{۳۳}

ارزشیابی باید بر روی مهم ترین نیازهای ذینفع ها با در نظر گرفتن استفاده بهینه از زمان و منابع تمرکز داشته باشد. همه گزینه های طراحی نمی توانند ارزش برابر را برای برآورده کردن نیازهای اطلاعاتی ذینفع ها داشته باشند. پس از شروع جمع آوری داده ها، تغییر روش کار بسیار مشکل و گاهی غیرممکن است و ضروری است که طراحی با دقت کافی انجام گیرد. استراتژی ارزشیابی باید به گونه ای باشد که بیشترین امکان سودمندی، اجرایی بودن، اخلاقی بودن و صحیح بودن را داشته باشد. مواردی که در طراحی ارزشیابی باید مورد توجه قرار گیرند عبارتند از اهداف^{۳۴}، به کار گیرندگان نتایج ارزشیابی^{۳۵}، کاربرد^{۳۶}، سؤالات^{۳۷}، روش کار^{۳۸} و توافق نامه ها^{۳۹} می باشند.

۴,۲ موارد مورد توجه در طراحی ارزشیابی

❖ هدف

مشخص کردن هدف ارزشیابی از تصمیم گیریهای زودرس و بی موقع درباره چگونگی اجرای ارزشیابی جلوگیری می کند. مشخصات برنامه بخصوص مرحله رشدی برنامه و زمینه، هدف ارزشیابی را تحت تأثیر قرار می دهند.

❖ به کار گیرندگان نتایج ارزشیابی

افراد خاصی هستند که یافته های منتج از ارزشیابی را دریافت خواهند نمود. درگیر کردن این افراد برای روشن شدن کاربرد ارزشیابی، اولویت بندی سؤالات و متدها ضروری است.

❖ کاربردها

^{۳۳} Focusing the evaluation design

^{۳۴} Purpose

^{۳۵} Users

^{۳۶} Uses

^{۳۷} Questions

^{۳۸} Methods

^{۳۹} Agreements

راههای خاصی هستند که اطلاعات بدست آمده از ارزشیابی به کار گرفته خواهند شد. کاربرد این اطلاعات در ارتباط با یک یا چند گروه از افرادی است که از نتایج احتمالی ارزشیابی استفاده خواهند نمود.

❖ سؤالات

سؤالات در واقع محدوده مورد نظر ارزشیابی را تعیین می کنند. این مجموعه در واقع پاسخ دهنده نیازهای ارزشیابی گروهی از ذینفع ها خواهد بود.

❖ روش ها

روش های مورد استفاده معمولاً از طریق پژوهش ها مشخص می شوند. انواع مختلفی از طراحی ها شامل تجربی، شبه تجربی، مشاهده ای و... می تواند بکار گرفته شود. روش مورد استفاده باید به گونه ای باشد که بتواند جوابگوی مناسبی برای سؤالات ذینفع ها باشد.

❖ توافق نامه

توافق نامه روش کار را خلاصه کرده و نقش و مسئولیت افراد را در اجرای برنامه ارزشیابی مشخص می کند. توافق نامه نشان می دهد که قرار است چگونه ارزشیابی با به کارگیری منابع در دسترس به اجرا در آید. توافق نامه باید شامل اهداف، به کارگیرندگان نتایج ارزشیابی، کاربرد، سؤالات، روش کار و جدول زمان بندی و بودجه بندی باشد.

۴,۳ مرحله چهار : جمع آوری شواهد قابل اعتماد^{۴۰}

جمع آوری اطلاعات و شواهد قابل اعتماد، قدرت قضاوت ارزشیابی را بالا می برد. اگر چه همه انواع داده ها، محدودیت هایی دارند اما بطور کلی قابلیت اعتماد یک ارزشیابی با به کارگیری چند روش برای جمع آوری و تحلیل و تفسیر داده ها افزایش پیدا می کند.

جنبه های مختلفی که در جمع آوری داده ها باید در نظر گرفته شوند عبارتند از :

- (۱) شاخص ها^{۴۱}
- (۲) منابع^{۴۲}
- (۳) کیفیت^{۴۳}
- (۴) کمیت^{۴۴}
- (۵) منطقی بودن^{۴۵}

۴,۴ جمع آوری شواهد: شاخص ها

شاخص ها ویژگی های یک برنامه هستند که در سؤالات ارزشیابی خود را نشان می دهند. شاخص ها، پایه ای برای جمع آوری شواهد می باشند شاخص ها مشخص کننده معیارها^{۴۶} بوده که پایه قضاوت در مورد برنامه را فراهم می آورند. بنابراین شاخص منعکس کننده جنبه های مختلف یک

^{۴۰} Gathering credible evidence

^{۴۱} Indicator

^{۴۲} Sources

^{۴۳} Quality

^{۴۴} Quantity

^{۴۵} Logistics

برنامه است که برای مانیتور کردن برنامه لازم می باشد، بطور مثال میزان مشارکت، سطح رضایت، کارایی بکارگیری منابع، تغییر در رفتار شرکت کنندگان، نرم جامعه و کیفیت زندگی.

می توان از مدل منطقی (مرحله دوم) برای تعریف اندیکاتورهای مربوط به فعالیت های جاری در برنامه و اثرات مورد انتظار استفاده کرد و برای هر مرحله باید اندیکاتورهای کمی / کیفی متناسب برای سؤالات مورد انتظار و اطلاعات در دسترس و اطلاعات مورد نیاز را مشخص نمود. در طول ارزشیابی ممکن است لازم باشد که بعضی از اندیکاتورها اصلاح شده و یا اندیکاتورهای جدید معین شوند.

۴,۵ جمع آوری شواهد: منابع

منابع جمع آوری شواهد شامل افراد، مستندات و مشاهدات است که اطلاعات مورد پرسش را بدست می دهد. برای هر اندیکاتور مورد اندازه گیری باید بیشتر از یک منبع مورد استفاده قرار گیرد تا قابلیت اعتماد ارزشیابی را بالا ببرد. برای بدست آوردن یک نگاه جامع به برنامه باید از منابع درونی و بیرونی برنامه استفاده کرد. جمع آوری اطلاعات کمی و کیفی شاخص تعادل بین اطلاعات جمع آوری شده را بالا برده و می تواند به نیازها و انتظارات گروه های متفاوت افراد جوابگو باشد.

۴,۶ جمع آوری شواهد: کیفیت

به مناسب بودن و درستی و یکپارچگی^{۴۷} اطلاعات مورد استفاده در ارزشیابی اشاره می کند. داده های با کیفیت بالا دارای روایی^{۴۸} و پایایی^{۴۹} بوده و با اهداف ارزشیابی متناسب هستند. اندیکاتورهایی که خوب تعریف شده باشند، جمع آوری داده های با کیفیت بالا را امکان پذیرتر می سازند. عواملی چون طراحی ابزار جمع آوری، روش جمع آوری آموزش افرادی که اطلاعات را جمع آوری می نمایند، انتخاب منابع، کد گذاری، مدیریت داده ها و چک کردن احتمالی از عوامل مؤثر بر کیفیت می باشند.

۴,۷ جمع آوری شواهد: کمیت

به مقدار شواهد و داده های جمع آوری شده در ارزشیابی اشاره دارد. حجم و مقدار داده هایی که باید جمع آوری شود می بایست از قبل تعیین شود. کمیت بر روی سطح اطمینان و دقت نتایج ارزشیابی اثر می گذارد. همچنین می تواند بیانگر این نکته باشد که آیا ارزشیابی قدرت کافی برای تعیین اثرات را داشته است یا نه ؟

۴,۸ جمع آوری شواهد: منطقی بودن

این قسمت در برگزیده روش ها، سازمان بندی و زیرساخت های فیزیکی برای جمع آوری شواهد است. هر تکنیکی که برای جمع آوری داده ها انتخاب می شود باید با منابع و برنامه تحلیلی تناسب داشته باشد. تکنیک و روشی که اطلاعات جمع آوری می شود باید با فرهنگ سازمانی و مجموعه تحت پوشش مطابقت داشته باشد و از محرمانه نگه داشتن اطلاعات اطمینان حاصل کند.

^{۴۶} Criteria

^{۴۷} Integrity

^{۴۸} Validity

^{۴۹} Reliability

➤ **آزمون**

- ۱- کدامیک از موارد زیر می تواند از تصمیم گیریهای بی موقع درباره اجرای ارزشیابی جلوگیری می کند؟
- الف) نوشتن توافق نامه
 ب) مشخص کردن روش های جمع آوری داده ها
 ج) مشخص کردن اهداف ارزشیابی
 د) شناسایی به کارگیرندگان نتایج ارزشیابی
- گزینه " ج " صحیح است**

- ۲- کدامیک از موارد زیر در جمع آوری داده ها باید مد نظر قرار داده شود؟
- الف) منطقی بودن
 ب) شاخص ها
 ج) کمیت و کیفیت
 د) تمام موارد فوق
- گزینه " د " صحیح است**

۵ مراحل پنج و شش ارزشیابی برنامه➤ **مفاهیم کلیدی**

۱. برای توجیه نتایج ارزشیابی باید بین شواهد جمع آوری شده و استانداردها ارتباط برقرار کرد.
۲. استفاده از نتایج ارزشیابی باید بصورت کاربردی از ابتدا مشخص شده باشند.

➤ **اهداف یادگیری**

- شما پس از مطالعه این بخش قادر خواهید بود:
۱. اهمیت هم تراز نتایج و راهکارهای آن را توضیح دهید.
  ۲. راهکارهای به کار گیری نتایج ارزشیابی را شرح دهید.

۵,۱ مرحله پنج : هم تراز کردن نتایج^{۵۰}

نتایج ارزشیابی زمانی قابلیت توجیه خواهند داشت که با شواهد جمع آوری شده ارتباط داشته و به قضاوت درباره استانداردهای طرح ریزی شده کمک نمایند.

❖ **استانداردها^{۵۱}**

استانداردها منعکس کننده ارزش های مورد نظر ذینفع ها هستند و این ارزش ها مبنای قضاوت درباره عملکرد برنامه می باشند. استانداردها مبنای مقایسه بین برنامه ها را فراهم می کنند.

^{۵۰} Justifying conclusions

^{۵۱} Standards

❖ تحلیل و سنتز^{۵۲}

تحلیل یافته های ارزشیابی برای دستیابی به درک بالاتری از نتایج اطلاعات انجام می گیرد.

❖ تفسیر^{۵۳}

تفسیر نتایج ارزشیابی تلاشی است برای درک معنی یافته های جمع آوری شده. جمع آوری داده ها و بیرون کشیدن حقایق به تنهایی کافی نیست و باید اهمیت کاربردی آنها به درستی و بادقت تفسیر شود.

❖ قضاوت^{۵۴}

قضاوت بیان مزیت، ارزش و اهمیت برنامه است که از طریق مقایسه یافته ها و تفسیر آنها نسبت به استانداردها معین می شود.

❖ پیشنهادات^{۵۵}

پیشنهادات برای تداوم، توسعه، طراحی مجدد یا ختم یک برنامه از قضاوت درباره اثربخش بودن برنامه متفاوت است.

۵,۲ مرحله شش: اطمینان از به کارگیری نتایج ارزشیابی^{۵۶}

درس هایی که از یک ارزشیابی حاصل می شوند بطور خودبه خودی در تصمیم گیری های آتی به کار گرفته نمی شوند. پنج عامل در به کارگیری نتایج ارزشیابی نقش دارند که عبارتند از طراحی ارزشیابی، آمادگی، بازخورد، پیگیری و انتشار اطلاعات.

❖ طراحی^{۵۷}

طراحی ارزشیابی باید به گونه ای سازمان دهی شده باشد که از ابتدا کاربرد مورد نظر را مشخص کرده باشد. این مسأله کمک می کند تا دقیقاً فایده انجام ارزشیابی مشخص باشد.

❖ آمادگی^{۵۸}

آمادگی گامی است که برای به کارگیری یافته های ارزشیابی برداشته می شود. چگونگی به کارگیری یافته ها بخصوص یافته های قبلی و استفاده از آنها در تصمیم گیریها نیازمند تمرین و مهارت است.

❖ بازخورد^{۵۹}

بازخورد ذینفع ها برای اطمینان حاصل کردن از به کارگیری نتایج ارزشیابی بسیار کمک کننده است. این بازخورد می تواند در هر مرحله از فرآیند ارزشیابی از طریق بحث گروهی و به اشتراک گذاشتن یافته ها و گزارشات اولیه انجام شود.

^{۵۲} Analysis & synthesis

^{۵۳} Interpretation

^{۵۴} Judgments

^{۵۵} Recommendations

^{۵۶} Ensuring use & sharing lessons learned

^{۵۷} Design

^{۵۸} Preparation

^{۵۹} Feedback

❖ پیگیری^{۶۰}

پیگیری به معنی حمایت عاطفی و تکنیکی از فرآیند ارزشیابی و یافته های ارزشیابی است.

❖ انتشار نتایج^{۶۱}

فرآیند برقراری ارتباط بین نتایج بدست آمده با مخاطبین است. اگر چه مستندسازی نتایج ارزشیابی ضروری است اما یک گزارش رسمی همیشه بهترین راه نیست.

➤ آزمون

۱- حجم و مقدار داده هایی که باید جمع آوری شود بر روی کدامیک از موارد زیر تاثیر می گذارد؟

(الف) روش کار

(ب) توجیه نتایج

(ج) سطح اطمینان و دقت نتایج

(د) رایبه بازخورد

گزینه " ج " صحیح است

۲- در شناسایی شاخص های ارزشیابی برای جمع آوری داده ها کدامیک از موارد زیر کمک کننده است ؟

(الف) ذینفع ها

(ب) سوالات

(ج) روش کار

(د) اثرات مورد انتظار

گزینه " ب " صحیح است

۳- مدل منطقی برنامه در کدامیک از مراحل ارزشیابی باید تهیه شود ؟

(الف) توصیف برنامه

(ب) طراحی ارزشیابی

(ج) جمع آوری مستندات

(د) هم ترازی نتایج

گزینه " الف " صحیح است

۶ استانداردهای یک ارزشیابی اثربخش^{۶۲}

➤ مفاهیم کلیدی

^{۶۰} Follow-up

^{۶۱} Dissemination

^{۶۲} Standards for effective evaluation

۱. استانداردها اصول راهنما می باشند.
۲. اثر بخشی تعیین میزان دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده است .
۳. استاندارد های ارزشیابی، شاخص های مفید بودن فرآیند طراحی یک ارزشیابی برنامه را بدست می دهند.

➤ اهداف یادگیری

شما پس از مطالعه این بخش قادر خواهید بود:

۱. استانداردهای موجود برای ارزشیابی برنامه را تعیین کنید.
۲. استانداردهای ارزشیابی برنامه را تعریف کنید.
۳. استانداردهای ارزشیابی برنامه را طبقه بندی کنید.

۶,۱ طبقه بندی استانداردهای ارزشیابی برنامه

استانداردهای ارزشیابی راهنمای عملیاتی برای هدایت یک ارزشیابی می باشند. استانداردها در مرحله برنامه ریزی و اجرای یک ارزشیابی به کار گرفته می شوند. استانداردها، اصول راهنما می باشند.

این استانداردها در چهار گروه طبقه بندی می شوند و شامل موارد زیر می باشند:

۱. سودمندی^{۶۳}
۲. اجرایی بودن^{۶۴}
۳. تناسب^{۶۵}
۴. صحت^{۶۶}

۶,۲ استاندارد اول : سودمندی

این استاندارد اطلاعات مورد نیاز گروه های مختلف ذینفع ها را نشان می دهند.

این استاندارد ها شامل:

- ۱) شناسایی ذینفع ها و نیازهای ایشان^{۶۷}
- ۲) قابل قبول بودن ارزیابان (قابلیت اعتماد)^{۶۸}
- ۳) دامنه اطلاعات و انتخاب آنها برای پاسخگویی به نیازها و علائق ذینفع ها^{۶۹}
- ۴) شناسایی ارزش های حاکم برای بکارگیری و تفسیر یافته های ارزشیابی^{۷۰}
- ۵) وضوح و شفاف بودن گزارش ارزشیابی در توصیف برنامه^{۷۱}

^{۶۳} Utility

^{۶۴} Feasibility

^{۶۵} Propriety

^{۶۶} Accuracy

^{۶۷} Stakeholders Identification

^{۶۸} Evaluator credibility

^{۶۹} Information, scope and selection

^{۷۰} Values identification

^{۷۱} Report clarity

۶) مناسب بودن گزارش و انتشار آن بین مخاطبین^{۷۲}

۶,۳ استاندارد دوم : اجرایی بودن

استانداردهای مربوط به این حیطة نشان دهنده عملی بودن و قابلیت تداوم ارزشیابی است.

این استاندارد شامل:

- ۱) دستورالعمل انجام ارزشیابی^{۷۳}
- ۲) قابلیت تداوم برنامه^{۷۴}
- ۳) هزینه اثربخش بودن^{۷۵}

۶,۴ استاندارد سه : تناسب

این حیطة نشان دهنده اخلاقی بودن ارزشیابی است و شامل موارد زیر است:

- ۱) طراحی ارزشیابی به گونه ای باشد که به سازمان در ارائه خدمت مؤثر به نیازهای گروه هدف کمک نماید^{۷۶}.
- ۲) توافق رسمی^{۷۷}: همه افراد درگیر ارزشیابی باید نسبت به چگونگی اجرای آن توافق داشته باشند.
- ۳) احترام به حقوق افراد^{۷۸}
- ۴) تعامل توأم با احترام با سایر افراد مرتبط در ارزشیابی^{۷۹}
- ۵) ارزشیابی کامل و منصفانه در ثبت نقاط قوت و ضعف برنامه^{۸۰}
- ۶) افشای بی پرده یافته ها (نداشتن تورش)^{۸۱}
- ۷) تعارض منافع^{۸۲}
- ۸) مسئولیت مالی^{۸۳}، مسئولیت اخلاقی در تخصیص منابع و هزینه های مربوط به پاسخگو بودن نسبت به آن .

۶,۵ استاندارد چهار : صحت

این استاندارد نشان دهنده صحت روش کار انتخاب شده برای دستیابی به یافته ها است.

این استانداردها شامل موارد زیر است:

-
- ^{۷۲} Report timeliness and dissemination
  - ^{۷۳} Practical procedure
  - ^{۷۴} Viability
  - ^{۷۵} Cost-effectiveness
  - ^{۷۶} Service orientation
  - ^{۷۷} Formal agreement
  - ^{۷۸} Rights of human subjects
  - ^{۷۹} Human interaction
  - ^{۸۰} Complete and fair assessment
  - ^{۸۱} Disclosure of findings
  - ^{۸۲} Conflict of interest
  - ^{۸۳} Fiscal responsibility

- (۱) مستندسازی برنامه بطور شفاف^{۸۴}
- (۲) تحلیل سابقه برنامه با جزئیات^{۸۵}
- (۳) بیان اهداف و روش کار به تفصیل^{۸۶}
- (۴) منابع اطلاعاتی قابل دفاع^{۸۷}
- (۵) اطلاعات معتبر^{۸۸}
- (۶) اطلاعات موثق و قابل اطمینان^{۸۹}
- (۷) اطلاعات سیستماتیک برای اصلاح خطاهای احتمالی در جمع آوری داده ها^{۹۰}
- (۸) تحلیل اطلاعات کمی^{۹۱}
- (۹) تحلیل اطلاعات کیفی^{۹۲}
- (۱۰) هم تراز و توجیه نتایج^{۹۳}
- (۱۱) گزارش دهی بی طرفانه^{۹۴}
- (۱۲) فرا ارزشیابی (ارزشیابی تکوینی و تراکمی فرآیند ارزشیابی)^{۹۵}

➤ آزمون

۱- قابلیت اعتماد ارزیابان مربوط به کدام گروه از استانداردهای ارزشیابی می باشد؟

الف) سودمندی

ب) صحت

ج) اجرایی بودن

د) تناسب

گزینه " الف " صحیح است

۲- تعیین هزینه اثربخش بودن یک برنامه مربوط به کدامیک از استانداردهای ارزشیابی است؟

الف) تناسب

ب) صحت

ج) اجرایی بودن

^{۸۴} Program documentation

^{۸۵} Context analysis

^{۸۶} Described purposes and procedures

^{۸۷} Defensible information sources

^{۸۸} Valid information

^{۸۹} Reliable information

^{۹۰} Systematic information

^{۹۱} Analysis of quantitative information

^{۹۲} Analysis of qualitative information

^{۹۳} Justified conclusions

^{۹۴} Impartial reporting

^{۹۵} Meta evaluation

(د) سودمندی

گزینه " ج " صحیح است

خلاصه

در این بخش چهاچوبی برای ارزشیابی برنامه ارائه گردید. ارزشیابی برنامه تفحصی سیستماتیک و هدفمند بوده که برای تعیین نقاط قوت و ضعف برنامه در جهت اصلاح و بهبود عملکرد آن انجام می گیرد. ارزشیابی برنامه در جهت ارائه پاسخ های مربوط به کیفیت، ارزش، اهمیت و هزینه اثر بخشی صورت می پذیرد. استانداردهای ارزشیابی راهنمای عملیاتی برای هدایت ارزشیابی هستند که در تمامی مراحل برنامه ریزی، اجرا و ارائه بازخورد به کار گرفته می شوند. استانداردها شامل شاخص های سودمندی، اجرایی بودن، تناسب و صحت می باشند.

منابع

1. Shadish WR, Cook TD, Leviton LC. Foundations of program evaluation: theories of practice. Newbury Park, CA: Sage Publications, 1991.
2. Weiss CH. Evaluation: methods for studying programs and policies. 2nd ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1998.
3. Worthen BR, Sanders JR, Fitzpatrick, JL. Program evaluation: alternative approaches and practical guidelines. 2nd ed. New York, NY: Longman, 1996.
4. Patton MQ. Utilization-focused evaluation: the new century text. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1997.
5. CDC. Practical evaluation of public health programs. Atlanta, GA: US Department of Health and Human Services, CDC, Public Health Training Network, 1998; PHTN course no. VC-0017.
6. Joint Committee on Standards for Educational Evaluation. Program evaluation standards: how to assess evaluations of educational programs. 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1994.

